

ברנרד לואיס

הכלכלה של תורכיה המודרנית

פרק מספרו של המחבר "תורכיה כיום" ("Turkey Today")

תורכיה הברוכה באוצרות טבעיים עשירים היתה ימים רבים ארץ עניה ולא מפותחת, ועד היום הזה חלו ידים רק בחלק מאוצרותיה הטבעיים. נרמו לכך, בעיקר, אולת-ידיה של הממשלה העותומנית לפנים והחורבן בעטיין של מלחמות בלתי-פוסקות. ה"לאומיים" הגיעו לשלטון בארץ הרוסה, ללא הון, ללא אנשי עסק וטכנאים, ופיזור האוכלוסין ונחשלותם היו לשלטון זה למכשול.

מספרים, שבועידת לונדון (בשנת 1923), כשדרש הציר התורכי ביטול היתרונות הכלכליים של עמי אירופה בתורכיה, קם אחד הצירים האירופיים ואמר: "גם אם נִעָתַר לָכֶם בואת, לא יעברו ימים מרובים ואתם תבואו וחבקשו להשפיעם עלינו שנית". כדי למנוע זאת היה צורך בפיתוח מהיר של האוצרות הכלכליים בארץ. אף נגשו לפעולה זאת בלי שהיות, במרץ רב ובהצלחה. הוקם "משרד לתיכון כלכלי" באנקרה, שעבד בלי הרף לשיפור התנאים הכלכליים. עזרה מכל סוג — בממון, בענייני מסים ובהדרכה טכנית — ניתנה לענפי הייצור הקיימים, וכן הוחל בהגשמת מערכת ייצור לפי תכנית מעובדת היטב. כדי להציל את תורכיה משעבוד חדש לשליטת בעלי-הון זרים נעשתה כל הפעולה הזאת בלא כל הלואת-חוק. העם התורכי קבל עליו עול מסים כבד ביותר, למען תוכל ארצו להשיג את ציודה הכלכלי מבלי למשכן את תוצרתה מראש. עד הזמן האחרון לא קיבלה הארץ כל מלוות או אשראי מחוץ-לארץ.*

ח ק ל א ו ת

עד היום הוה מוסיפה תורכיה להיות, בעיקר, ארץ חקלאית, ומשבעים עד שמונים אחוז של תושביה חיים על החקלאות. וזו לשונו של ב. שוקרי קֶה, מי שהיה מיניסטר לענייני פנים ומזכיר ראשי של מפלגת העם: "הכפר הוא מקור כל מזוננו וכל חמרי הגלם שלנו; הוא האכספורטר העיקרי והצרכן הטוב והמהימן ביותר. הוא הבסיס לצבא. הוא נותן מחיה לשבעים אחוז מן האוכלוסים. כללו של דבר: הכפר ותורכיה חד הם.**"

הממשלה הקמלית, שהכירה בערך הראשוני של ענף זה בחיים הכלכליים, הקדישה לו תשומת לב רבה. הוגרל בהרבה שטח הקרקע המעובד — מ-5.3 אחוז למאה מכל הקרקע ב-1927 עד 10.2 אחוז בשנת 1936. ועדיין מוסיף העיבוד להתקדם במהירות. המעבד מקבל תמיכה מלאה ביותר. האכר התורכי, שהיה רגיל עד עכשיו בשיטות-העיבוד הפרימיטיביות ביותר, ראה לפניו פתאום מספר רב של טרקטורים ושאר מכשירים מודרניים וניתנה לו הדרכה להשתמש בהם. נוסדו קואופרטיבים חקלאיים ובנקים לאשראי, נבנו אסמים לבר ושופרה ההשקאה. הוכנסו מיני-תבואה חדשים ונעשו סידורים מועילים לשיווק התוצרת התורכית. וכך עלה הייצור החקלאי התורכי והגיע לשיעורים שלא נודעו לפני כן.

מיני הגידול העיקריים נחלקים לשלושה סעיפים — דגנים, ירקות ונידולים לתעשיה. הדגנים תופסים 89.5 אחוז מכל שטח הקרקע המעובד; הירקות — 3.9 אחוז; הנידולים לתעשיה — 6.6 אחוז. אנטוליה היתה במשך דורות אחד מאוצרות הבר של המזרח הקרוב,

* מלוות-החוק הראשונים הושגו בסוף 1938 והם באו לצרכי הזדיינות. — המערכת.

** דצמבר 1939.

זהו זמן שהיא שימשה מקור המזון העיקרי לקיסרות הביונטית. אקלימה המזון מאפשר לה מבחר גדול של דגנים, גידולים של אקלים חם, ממוזג וקר. הדגנים העיקריים הם, על פי הסדר – חיטה, שעורה, שיפון, תירס ושבולת-שועל, וכמות הייצור מגיעה למיליונים רבים של טונות בשנה. בחיטה מספקת תורכיה את כל צרכיה בהחלט, ובשנת 1937 מכרה תוצה לארץ 104,000 טונות מִטְרִיזת. אף יכול השעורה גדל והולך מדי שנה בשנה. בשנת 1938-9 היווה יכול החיטה בתורכיה 2,5 אחוז ויכול השעורה 5,5 אחוז מכל הייצור העולמי, וממחצית עד שני שלישים מכל הייצור במזרח הקרוב.

פירות וירקות מיוצרים אף הם בשיעור הולך וגדל, ביחוד תאנים, ענבים ומישמיש. באנטוליה המערבית גדלים ענבי-סולטנה המפורסמים, חסרי הנרעינים. הצימוקים הנעשים מהם נשלחים לארצות רבות. במחוז סמירנה אתה מוצא יערות של עצי-תאנים, אשר מהם נאספים מדי שנה בשנה תאנים במאות מיליונים. רובם נעשה דבֶּלֶה, ואחרי התקנה ואריזה מוקפדת נשלח למכירה לחוץ-לארץ. כן מגדלים בכל מקום בארץ זיתים לשמן זית, ובשנת 1938-9 הגיע שמן-הזית התורכי לשיעור של 5,3 אחוז מכל הייצור העולמי. תורכיה היא היצרן העיקרי של מוצר יס-תיכוני חשוב זה ומתחרה באופן רציני ביצואה של איטליה בשטח זה. יצוא האגוזים תופס כ-10 אחוזים מסחר-היצוא התורכי.

במעלה גדולה אף מוז עומדים אולי הגידולים המכונים גידולי-התעשייה, שמהם העיקריים: טבק, כותן, פרג וסלק-סוכר. הטבק התורכי קנה לו שם בכל מקום. גידול זה מצוי בחלקים שונים בארץ, והמינים הטובים ביותר באים מחוף הים השחור והים האינאי, ביחוד מסמסון, עיר נודעה לשם בדברי ימי תורכיה האחרונים. יכול חוף הים השחור מגיע לשיעור של יותר מ-10 אחוזים מסך היבול הכללי ומשמש לייצור מיני-תערובת ממדרגה גבוהה. התקנת הטבק ועשיית הסיגריות הן מונופולין ממשלתי, וכל תעשיית טבק ומכירתו מחוץ למונופולין נאסרות באיסור חמור. בימי הקיסרות העותומנית היה קיים המונופולין הנה בצורת זכיון שניתן לחברה זרה. עכשיו הועבר לרשות הרפובליקה. ההנהלה החדשה, שנכנסה לתפקידה בשנת 1925, הנהיגה שינויים רבים. השתילה הוגדלה ושוכללה, ועל ארבעת בתי החרושת הקודמים נוספו עוד רבים. תשומת-לב מיוחדת ניתנה לבריאות העובדים, שסבלו הרבה מן האבק המרעיל בבתי-המלאכה הישנים, הבלתי-היגייניים. הספרות המציינת את הייצור ואת היצוא מעידות על התפתחות בולטת. בשנת 1938 הגיע יכול הטבק ל-74000 טונות, שהן 2.6 אחוז מכל הייצור העולמי, או 27,1 אחוז משווי הכללי של היצוא התורכי. הצרכן העיקרי היתה אמריקה, ואחריה איטליה, גרמניה, הולנד וסקנדינביה. שטח-הכותן הוגדל מ-36 מילין מרובעים בשנת 1927 עד 980 מילין בשנת 1937. המרכזים העיקריים הם סמירנה ועדנה. טיב הכותן התורכי שופר בהרבה על ידי בחירת זרעים, וסידורים בין-לאומיים מתאימים מגינים על רמת המחירים. הייצור הגיע לכמות שנתית בת 60,000 טונות, או ל-0,5 של הייצור העולמי, והכותן עולה כדי 7,1 אחוז מערך היצוא התורכי. הארץ מספקת כמעט את צרכיה שלה, ובזמנים כתיקונים היא שולחת כמויות גדולות לאנגליה לאיטליה ורוסיה. יש לציין כי השטח המגדל כותן ניתן להרחבה רבה. ייצור הסוכר עלה מ-5000 טונות בשנת 1923 עד 70,000 בשנת 1937, ובענף זה מספקת תורכיה כמעט את צרכיה. אכן הוצאות הייצור הן גבוהות מלעשות את יצוא הסוכר כדאי למעשה. לבסוף, עלינו לציין יכול שנתי של 400 טונות אופיום.

פנעי מלחמה (1914-1922) הותירו אך מעט מן העדרים שרעו באדמות-המרעה הרחבים באנטוליה המרכזית. אף-על-פי-כן חל בזה שינוי לטובה. שירות וטרינרי פעיל ועזרת מומחים לגידול מטעם המיניסטרוון לחקלאות נרמו להשבת המצב, וכיום יש לה לתורכיה אספקה טובה בערך של מקנה משלה. ייצור הצמר התורכי מגיע ל-1.7 אחוז של הייצור העולמי

ול-4,9 אחוז מערך היצוא של תורכיה. הצרכן העיקרי הוא אמריקה, ואחריה באות, לפי הסדר, בולגריה, צרפת, איטליה ואנגליה. עזי אנגורה המהוללות נותנות מדי שנה בשנה, בקירוב, 5000 טונות של צמר-אנגורה; שלושה רבעים מזה נשלחים לאנגליה, והשאר נשלח לגרמניה, לארצות הברית של אמריקה ולצרפת.

מ י נ ר ל י ם

אנטוליה היא עשירה ביותר במינרלים, מהם מופקים כבר, ומהם במצב של פיתוח. המוצר המינרלי החשוב ביותר הוא עפרת-הכרום, מינרל אשר לו ערך חיוני בייצור הפלדה. אוצרות הכרום התורכיים שנתגלו בשנת 1848 נחשבים עדיין בין האוצרות העשירים ביותר שבעולם, והייצור התורכי מגיע ל-15 אחוז ועד 25 אחוז מן התפוקה העולמית. יתר מקורות-אספקה של מתכת זו הם רוסיה ואפריקה הדרומית. אוצרות קטנים מאלה ישנם ביוגוסלביה, קפריסין ויוון. בשנת 1937 יצרו התורכים 193,000 טונות, ששוין 4 מיליונים לירות תורכיות. פעלו עשרים וארבעה מכרות, אם כי לפי מה שידוע ישנם 117. בשנת 1937 שלחה תורכיה שליש מן הכרום שלה לגרמניה, וכך סיפקה לגרמניה קרוב למחצית היבוא של מינרל זה. בשנת 1938 ירד שיעור זה עד כדי שליש היבוא הגרמני, ויש להניח, כי המספרים ירדו מאז מאוד מאוד. יש לציין כי בחומר חשוב זה תלויה גרמניה לגמרי באספקת-חוץ. הסעיפים הנוספים להסכם האנגלי-התורכי מכוונים למכירת מכסה גדולה של הכרום התורכי לבנות-הברית.

מלבד הכרום עוד לתורכיה אוצרות גדולים של נחושת, עופרת, אבץ ושאר מתכות. אוצרות חשובים של פחם-הביטומן הולכים ונחשפים בחבל אָרְגַּלִי-זוֹנְגוֹלְדֶק, בחוף הים השחור. נעשים סידורים משוכללים להקלת פיתוחם של המכרות הללו. בזונגולדק נבנה נמל מיוחד לטעינת-הפחם, וסעיפי מסילת-ברזל עומדים להסלל. במידה שתנאי הניצול של המכרות יושפרו, אפשר לקוות לעליה רבה בשיעורי הייצור. טיבו של הפחם הוא משובח, והייצור כבר מתקרב לכמות של 2% מיליון טונות, ומזה נשלחים שלושת רבעי מיליון ליון ולאיטליה. חלק גדול מן הפחם יִרְשַׁע על-ידי מפעלי-הפלדה החדשים בקבֶבֶיק, אשר ישתמשו בעפרות-ברזל מן המכרות שנפתחו זה לא כבר בדיִנְרִיקי אשר בתורכיה המזרחית. אומדים את אוצר הפחם המצוי באָרְגַּלִי בסך 1,5 מיליארד טונות ואת אוצר הברזל אשר בדיִנְרִיקי בסך של 15 מיליון טונות. ויש לשער מראש כי יחול גידול עצום בתפוקה. מכרות-נחושת פועלים בשלושה מקומות, וליגניט מופק לצרכי בית. שאר מינרלים, כגון גפרית, נוצרים ונשלחים חוצה-לארץ בכמויות קטנות.

ת ע ש י ה

מראשית ימיה של הרפובליקה התורכית הבינו מוסטפה-כמל-פחה וחבריו, כי כדי שתורכיה תוכל לקיים את עצמאותה בעולם המודרני יש הכרח במידה מסוימת של אינדוסטרי-אליזציה. ועוד בזמן מוקדם, בערך, נעשו מאמצים לחזק את מקורות-התעשייה בארץ. אולם התנאים היו קשים, כידוע. המיעוטים הלאומיים*, שמהם באו הפועלים בעלי המקצוע, המומחים ואנשי-העסק, נסתלקו, וכמעט שכל הון לא נמצא בארץ. דומה היה, שיש רק אפשרות אחת, והיא, להעניק זכוונות למשקיעים מבחוץ. אולם פוליטיקה זו נדחתה בהחלט, ומתוך מאמצים גדולים ומצוקה הצליחה הממשלה התורכית לקבל על עצמה את התפקיד העיקרי בפיתוח התעשייה בארץ. בתכניתה של "מפלגת העם" אנו מוצאים את משמעותו

* היוונים, הארמנים וכו'. — המערכת.

האמיתית של המושג „אֶטְטִיזִים“ (ממלכתיות). „אֶטְטִיזִים“ פירושו הופעתה של המדינה כחלוץ ומכוון הפעולה התעשייתית, לטובת ההתפתחות הלאומית וההתנגנות הלאומית, בארץ שהיומה הפרטית וההון הפרטי היו בה חלשים ביותר מכדי לפעול פעולה ממשית. אותו שיעור האינדוסטריאליזציה שהושג בתורכיה במשך 17 השנים האחרונות הוא כמעט כולו פרי עבודתה של המדינה ושל בנקים שונים והנהלות שהוקמו על ידי המדינה להנשמת מטרת-התעשייה שלה.

במשך עשר השנים משנת 1923 עד 1933 היתה המדינה עסוקה בעיקר בבניית מסילות ברזל (עיין להלן). אף-על-פי-כן הושגו משהו בשדה התעשייה. נוסדה תעשיית סוכר ונתארגנו מפעלי-מונופולין של תעשיית הטבק, הנפרורים והכוהל. בין בתי-החרושת השונים לנשק שהוקמו בארץ חשוב ביותר בית-החרושת לאוירונים בקיסרי (Kayseri), המעסיק כיום כאלף איש ובונה אוירונים מכל הסוגים. אשר למנועים, מכשירים וחמרי-גלם, היה הכרח עדיין להביאם מחוץ-לארץ. באותה תקופה חלה גם מידת-מה של התרחבות במפעלי-תעשייה פרטיים, קטנים בעיקר. בשנת 1934 קיבלה הממשלה את תכנית-החומש הראשונה לפיתוח התעשייה, שנשלמה בשנת 1939. תקציב התכנית הזאת היה 64.000.000 לירה תורכית, ומטרתה היתה כפולה: (א) ייצור סחורות לצרכן; (ב) התקנת אמצעי ייצור. וזו לשון הודעת הממשלה התורכית: „הקיום העיקריים בתכנית ושיעור התעשיות המתוכנות נקבעו אך ורק על ידי השאיפה לאפשר לארץ לספק את צרכי עצמה... התכנית מכוונת להקמת בתי חרושת אשר ישתמשו בחמרי-גלם המיוצרים בארץ“.

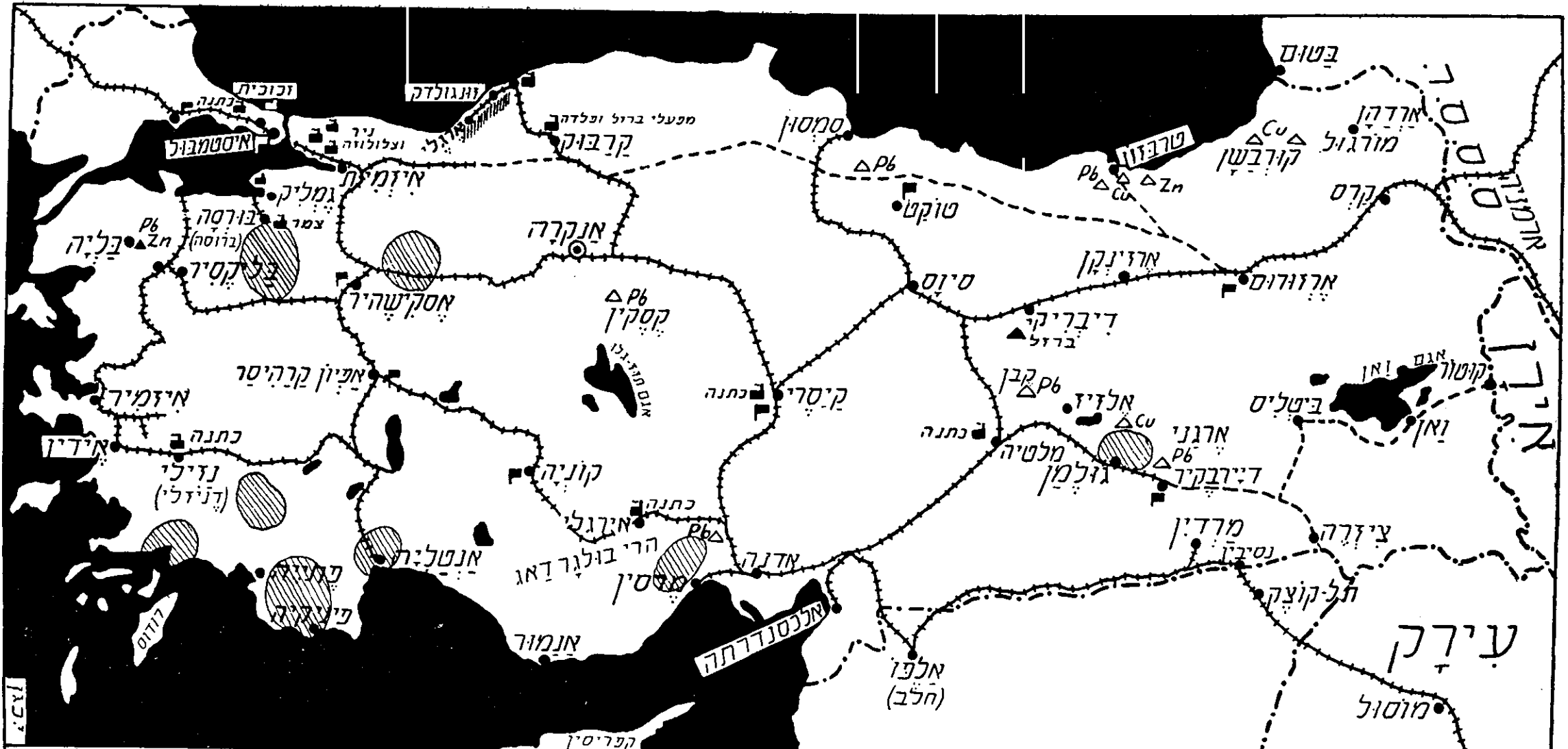
סעיפי התכנית העיקריים היו פיתוח תעשיית אריג-כותן והקמת חרושת פלדה וברזל. שלושה בתי חרושת גדולים לטכסטיל קיימים בקיסרי, אַרְגֵּלִי וְנִזִּילִי, וכמה בתי-חרושת אחרים, קטנים מאלה, לסחורות-כותן, צמר ופשתה מצויים במקומות שונים. מפעל הפלדה בקרבוק, שנבנה על-ידי חברת-בנין בריטית, נפתח ב-9 בספטמבר 1939. הבנין עלה בסך 22 מיליון לירה תורכית, ותפוקתו השנתית תהיה 150,000 טונות. הוא ישתמש בפחם מאַרְגֵּלִי ובברזל מדיֶבְרִיקו ויספק את כל צרכיה הפנימיים של תורכיה. יש לציין, כי זוהי חרושת הפלדה היחידה בכל המזרח הקרוב.

כן נוסדו תעשיות אחרות – לנייה, קרמיק, צלולוזה ומשי מלאכותי, ותכניות חדשות כוללות פיתוח חשמלי וחימי, ייצור מינרלים, מוטורים, הקמת נמלים חדשים ובתי חרושת לנשק. הרי שתורכיה כבר זכתה לפירות תעשייה הגונים, והתפוקה גדלה והולכת. אם כי לפי שעה יש לה אך מעט לאכספורט.

הובלה ותחבורה

בתקופת הקיסרות העות'מנית נמסרה בנית מסילות הברזל כולה לידי בעלי זכוין זרים. חברות בריטיות, צרפתיות וגרמניות בנו מסילות-ברזל בחלקים המערביים והדרומיים של אנטוליה, על מנת להוביל את התוצרת החקלאית של האזורים האלה. הגרמנים זממו גם מזימה אסטרטגית וקיוו כי על ידי הקמת מסילת-בגדד המפורסמת יחברו את בגדד עם איסטנבול, ועל ידי כך עם ברלין. חלק ממסילת בגדד נשלם בשנת 1918.

עם התפוררות הקיסרות הישנה נותרה לתורכיה מסילת-הברזל האנטולית, ההולכת מקיֶבֶר פחה (בצד האנטולי של הבוספור, מנגד לאיסטנבול) לקוניה, ומשם דרך נקבת הטאורוס לחלב (אַלֶפּוֹ) אשר בסוריה. מאַסְקִיֶּשְׁהִיר הוליד סעיף-מסילה לאנקרה, וסעיף אחר מאַפִּיוֹן־קָרְהִיסָר (Afyon-Karahisar) נתקשר עם המסילה הצרפתית ההולכת לסמירנה. המסילות המקומיות במערב הוסיפו לפעול. בתורכיה המרכזית או המזרחית, או בקרבת חוף הים השחור לא היו כל קוים. הקוים שנבנו על ידי חברות שונות, נבנו מתוך כוונות שונות.

▲ מחצבי מינרלים שנתפתחו לפי תכנית החומש 1933-38
 △ מחצבי מינרלים שנתפתחו לפי תכנית החומש 1933-38
 ■ בתי-חרושת שהוקמו לפי תכנית החומש
 ▣ שטחי עפרות כרום
 ▨ שדה פחם
 ▧ מקדות הקורפוסים
 --- מסילות ברזל קימות
 - - - מסילות ברזל מתוכננות

בעיקר לצרכי אכספורט, ולא נתחברו יחד לרשת מותאמת. בשעה שהארץ עברה לידי שלטון הרפובליקה היו כל הקווים במצב פרוץ. מלאי הקרונות לא היה מספיק, והיה נושן בולו, וכמעט בלתי ראוי לשימוש.

העדר רשת מספקת של מסילות ברזל הורגש כמכשול אסטרטגי רציני במלחמות שונות, אף במלחמת השחרור (1919/1922) בכלל זה. מטעם זה, וכן מטעמים כלכליים, החליטה ממשלת הרפובליקה לאחוז בתכנית של בנית מסילות-ברזל. על אף המחסור בטכנאים וההחלטה להמנע מלוות כסף-זרים הצליחו התורכים להרחיב במידה רבה את רשת המסילות. אורך הקווים גדל מ-2,537 מילין בשנת 1923 עד 4,346 מילין ב-1938. (על פי המפה המצורפת לכאן יכול הקורא לעמוד על פרטי הקווים). חשיבות מיוחדת נודעת לקו המוליך מאנקרה מזרחה, לאַרְזוּרֻם, סמוך לנבול המזרחי, מקום שם יתקשר אל המסילה הרוסית הטרנס-קוקוית. קו זה, שמלאכתו נשלמה רק בשנה האחרונה, אחרי פרוץ המלחמה, חשיבות רבה לו, והרי הוא מחבר את המחוזות המזרחיים עם עיר-הבירה ועם הים. שאר הקווים הם בעיקר כלכליים לפי תכונתם, והם מחוברים אל מרכזי המכרות והתעשייה.

הכבישים שהיו מועטים בימי המשטר הישן ודלי-אפשרויות, שופרו במידת-מה, ונעשות פעולות להתקין תחבורת כבישים ראויה לשמה בין נקודות חשובות. כעת הולך ונשלם בנין כביש אל הנבול האירני*.

הטים זוכה לטיפול רב של הממשלה ושל איגודים פרטיים, כגון איגוד "תירק קושו" (הצפור התורכית), — מועדון עממי לטים. שירות-אוויר תורכי מקשר את שלוש הערים איסטנבול, אנקרה וסמירנה.

סמוך לשנת 1923 ירד צי-המסחר התורכי עד 50,000 טונות. בשנת 1933 עלתה הספרה ל-174,117 טונות, וסמוך לשנת 1938 הגיעה לרבע מיליון טונות. פעילותו של נמל סמירנה גדלה והולכת, וכן גדלים גם נמלים אחרים, כגון נמלי סמסון, אַרְגֵ'לי וּמְרָסִין.

כוחה למלחמה

אשר לתעשיות מלחמה אין מצבה של תורכיה משביע רצון. התעשייה בתורכיה לא התקדמה עדיין למדי כי תהיה לה התוצרת הדרושה להנהלת מלחמה, ובכל התנגשות עם איזו מעצמה גדולה יותר תהיה אספקת הארץ תלויה במדה רבה בכני-בריתה. בתי חרושת אחדים מייצרים נשק קטן, ובקיסרי יש בית-חרושת לאוירונים המייצר מטוסים מסוגים שונים. אולם מנועים יש להביא מן החוץ. מאז נפתחו מפעלי היציקה בקרבוק יש לה לתורכיה אספקת פלדה משלה, ויש למקום לקוות להתקדמות נוספת בהקמת תעשייה לצרכי מלחמה.

הצבא התורכי מוסיף להיות הצבא החזק ביותר במזרח הקרוב. מצבה הגיאוגרפי מאפשר לה להחיש מיד עזרה במקרה של התקפת הציר על סוריה, וישיבתה נוחה מאד להקמת מגע מהיר עם הכוחות הבריטים בארץ-ישראל ועירק. תורכיה החדשה, החפשית, החזקה והסומכת על עצמה היא בת ברית, אשר הצטרפותה לענין הבריטי תביא עמה עצמה חדשה, ואשר ניטרליותה הידידותית יש לה ערך לא קטן גם כיום.

* מטעמים צבאיים, כדי להקשות על צבא פולש מזוכן, המעיטה בדרך כלל הממשלה התורכית בבנית כבישים באנטוליה. — המערכת.